

Ontzetrede Alkmaar Ontzet 2022

Spreker: Drs. J. Wienen

Dames en heren,

Op 8 oktober staan wij hier in Alkmaar weer stil bij de gebeurtenissen van 449 jaar geleden. De stad werd wekenlang belegerd en was gewikkeld in een strijd op leven en dood. Het was het episch centrum van de Opstand onder leiding van Willem van Oranje tegen het bewind van de hertog van Alva in de Nederlanden. Epicentrum, plaats recht boven de aardbevingshaard. Episch centrum: centrum van het heldendicht, heroïsche en grootse plek, symbool van een grotere strijd en een omvattender verhaal. Op 8 oktober trok het Spaanse leger zich terug en kon er victorie geblazen worden vanaf Alkmaars muren. Ik wil u graag meenemen naar die spannende tijd, naar de grote betekenis van het ontzet van Alkmaar toen voor de Nederlandse Opstand. Maar ook naar de blijvende betekenis van de strijd van toen.

Graag ga ik eerst kort in op de voorgeschiedenis van het beleg van Alkmaar. Wat nu de Benelux is was toen een conglomeraat van graafschappen, hertogdommen en heerlijkheden die gaandeweg onder het bestuur van de hertogen van Bourgondië waren gekomen. Deze machtige Franse hertogen waren opgevolgd door de Duitse aartshertogen van Oostenrijk uit het huis Habsburg. Die erfden ook de Spaanse koninkrijken, de nieuw ontdekte gebieden in Amerika en Karel V werd ook keizer van Duitsland. Zijn zoon Filips II erfde Spanje, Amerika, Italië, delen van Frankrijk en de Nederlanden. De Nederlanden waren deel van het machtigste rijk op aarde. De koning probeerde zijn rijk te moderniseren met een sterker centraal bestuur. Dat leverde veel spanning op met steden en gewesten die elk hun eigenheid en eigen rechtsregels koesterden. Economische tegenslagen, spanningen met buurlanden, die zich bedreigd voelden door het machtige Spanje en vooral heftige godsdienstconflicten zorgden voor onrust. Vele Nederlanders voelden zich aangetrokken door de Reformatie, maar de koning eiste strikte gehoorzaamheid aan de katholieke kerk. Van godsdienstvrijheid wilde hij niets weten. In een rijk kon maar een godsdienst toegelaten worden, anders zou het uit elkaar vallen. Daarin stond de koning niet alleen. Verreweg de meeste van zijn tijdgenoten vonden dit ook. Katholieken, maar ook protestanten, al verschilden die wel heftig van mening over de vraag welke godsdienst dan de heersende zou moeten zijn. Voor andersgelovigen was er geen plaats. Ook

irenische, humanistische geleerden als Lipsius waren die mening toegedaan. Er waren er ook die pleiten voor verdraagzaamheid en het naast elkaar laten bestaan van verschillende godsdiensten. De belangrijkste edelman in de Nederlanden, Willem, prins van Oranje, dacht er zo over. Hij waagde het dwars tegen de opvattingen van de koning in, in de Raad van State in 1564 te zeggen: Ik kan niet goedkeuren dat koningen willen heersen over de gewetens van hun onderdanen.

De onrust in de Nederlanden liep uit op de beeldenstorm. Beelden in katholieke kerken werden omver gegooid en veel kunstschaten in kerken werden kapot gemaakt of geroofd. De koning was woedend en zond de hertog van Alva met een sterk leger om de schuldigen te straffen en meteen te zorgen voor een gehoorzaam bestuur in de Nederlanden dat de bevelen van de koning zou opvolgen. Willem van Oranje en vele anderen verlieten het land. Toen al zijn bezittingen in beslag werden genomen en zijn zoon gevangen werd weggevoerd naar Spanje besloot Oranje de wapens op te nemen tegen Alva. Na enkele successen werden zijn legers verslagen. Het verzet leek neergeslagen. De rust in de Nederlanden leek geheel hersteld. Maar onder de oppervlakte heerste onvrede over de zware belastingmaatregelen en over de Spaanse garnizoenen. En de prins van Oranje was wel berooid en verslagen, maar bleek een uitzonderlijk taaie tegenstander. Hij bleef onvermoeibaar bondgenoten zoeken, en plannen maken om de Nederlanden in opstand te brengen.

In 1572 sloeg de vlam, in de pan. De watergeuzen, een vloot van vrijbuiters en volgelingen van Oranje, veroverde op 1 april Den Briel. Op 6 april weigerde Vlissingen Spaanse soldaten toe te laten en liet wel geuzen in de stad. In de maanden daarna trokken de geuzen door Holland en Zeeland en legers van Oranje door het oosten van het land en vele tientallen steden verklaarden zich voor de prins. Vaak tegen heug en meug. Onrust in de stad zelf en legertjes van geuzensoldaten gaven vaak de doorslag. Zo ging het ook in Alkmaar. Op 24 juni verklaarde de stad zich onder druk van een aantal teruggekeerde protestantse ballingen en een geuzenlegertje voor de poort voor de prins van Oranje. Wat bij de snelle groei van de opstand een grote rol speelde was dat de Spaanse soldaten werden teruggetrokken door Alva naar het zuiden van de Nederlanden. Hij begreep dat daar in de rijkste en meest bevolkte gewesten Brabant en Vlaanderen het grootste gevaar dreigde. Daar was de broer van Willem van Oranje binnengevallen en had de stad Bergen in Henegouwen, vlak bij de Franse grens veroverd. Een groot hulpleger van Franse protestanten zou hem te hulp komen. Wellicht zou Frankrijk zelf, de oude erfvijand van de

Habsburgers, ook meedoen. Oranje trok met een flink leger ook naar het zuiden om zich met zijn broer Lodewijk en de Franse troepen te verenigen. In Holland kwamen steden bijeen te Dordrecht en erkenden Oranje als hun stadhouder.

Oranjes zwager de graaf van den Bergh veroverde een groot aantal plaatsen in Gelderland en Overijssel. Ook in Friesland kwamen plaatsen in opstand. Oranjes leger veroverde Roermond in Limburg en Mechelen en Diest in Brabant.

Maar toen veranderde het perspectief geheel. In Frankrijk had ook een burgeroorlog gewoed, maar er was vrede gesloten. In Parijs zouden protestanten, de bondgenoten van Oranje, en katholieken zich verzoenen bij de bruiloft van de zus van de koning met de leider van de protestanten. Maar de bruiloft liep uit op een slachting van de Franse protestanten, het werd de bekende bloedbruiloft. Het Franse hulpleger van Oranje was afgeslacht op een bruiloftsfeest. De hulp bleef uit. Oranje moest zich terugtrekken. Hij trok naar het Noorden en ging naar Holland om daar zijn graf te vinden, schreef hij. Daar wilde hij winnen of zich doodvechten.

Alva begon nu met de herovering van het verloren gebied. Mechelen, Roermond vielen razendsnel. Mechelen werd geplunderd. Zutphen viel ook vrijwel zonder verzet, maar het garnizoen werd over de kling gejaagd. Van schrik gaven de steden in Gelderland en Overijssel zich en masse over aan Alva. De Opstand die in maanden geweldig veel terrein had gewonnen, leek in enkele weken in elkaar te storten. Nu was Holland aan de beurt. Naarden was de eerste stad. Het gaf zich over, maar er volgde een slachting. Alva meende dat nu ook in Holland de opstand van schrik ineen zou storten. Maar het effect was nu omgekeerd. In Haarlem wilde het stadsbestuur zich overgeven, maar de schutters in de stad en de bevelhebbers van Oranje kwamen in verzet. De stad sloot de poorten. De Spanjaarden trokken naar de stad en wilden die stormenderhand veroveren. Maar het verzet bleek sterk en taai. Honderden van de Spaanse elitetroepen sneuvelden bij de bestorming. Ook een tweede poging werd teruggeslagen. Het werd een lang beleg. Pas na zeven maanden moesten de Haarlemmers zich overgeven door de honger. De Spanjaarden hadden vele duizenden soldaten verloren. Maar nu Haarlem was gevallen hoopten ze snel hun zegetocht te kunnen hervatten. Alkmaar was het volgende doel. De stad had geen bezetting. Haarlem had zich 13 juli overgegeven en op 16 juli verscheen een Spaans legertje voor Alkmaar om de stad op te eisen. Op

bevel van Willem van Oranje stond aan de andere kant een geuzenlegertje en vroeg toegang tot de stad. Wie zou er worden binnengelaten? De geuzentropen waren het eerst binnen en ze trokken direct door naar de andere kant en joegen de Spanjaarden weg. Alkmaar had de keus voor Oranje bevestigd. Maar bij velen was de moed in de schoenen gezakt. Oranjes vertegenwoordiger in het Noorderkwartier, Diederik Sonoy, schreef na de val van Haarlem: tenzij u met een machtige Potentaat een verbond hebt kunnen sluiten, moeten we het misschien maar opgeven. Oranje schreef hem en in afschrift ook militair bevelhebber Cabeliau en de bevolking van Alkmaar een brief vol praktische adviezen, maar ook dat hij met de aller opperste Potentaat der Potentaten een vast verbond had gemaakt, zodat hij ervan verzekerd was dat wanneer we daar vast op vertrouwen door zijn geweldige en machtige hand ten laatste nog ontzet zullen worden, ondanks al onze vijanden en wanneer wij alle middelen die God ons geeft gebruiken. Een oude geschiedenis van Alkmaar verhaalt hoe de uitgedoofde moed door deze brief van Oranje weer begon te groeien. Omdat de Spaanse soldaten bij Haarlem aan het muiten sloegen duurde het tot 21 augustus voor het Spaanse leger weer voor de stad verscheen. Het beleg begon. Protestanten, geuzensoldaten, maar evengoed katholieke Alkmaarders streden voor wat ze waard waren, want het was duidelijk dat de nederlaag voor velen de dood zou betekenen. De grote Spaanse bestorming van 18 september werd afgeslagen. Op 23 september werden de dijken doorgestoken en het land rondom Alkmaar werd drassig en onbegaanbaar. Voor de Spaanse troepen was een strijd in de modder en nog een strenge winter voor een Hollandse stad een vooruitzicht dat zoveel vrees inboezemde dat de bevelhebber besloot zich terug te trekken. Op 8 oktober was Alkmaar ontzet en op 11 oktober versloeg de geuzenvloot de Spaanse vloot in de slag op de Zuiderzee. . Victorie voor Alkmaar, victorie voor de Opstand. Vrijwel direct daarna probeerden de Spanjaarden het nog eens met Leiden. Maar ook dat liepen op een echec uit. De strijd in Holland gingen de Spanjaarden niet winnen.

We zijn 450 jaar verder dan 1572, 449 jaar verder dan 1573. Hoe kijken we nu terug? In de eerste plaats is het memorabel omdat in 1572 in feite een nieuw bestuur ontstond in de opstandige Nederlanden, waaruit onze huidige staat is ontstaan. Je kunt erover twisten wanneer dat precies gebeurde. Nederland heeft geen geboortedatum, maar een ontstaansgeschiedenis. Je kunt zeggen dat het begon in de jaren 60 van de zestiende eeuw met oplopende spanningen tot de beeldenstorm en de eerste gewapende confrontaties. Je kunt kijken naar

1568, de inval van legers van Willem van Oranje, de slag bij Heiligerlee, traditioneel het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Je kunt wijzen naar de Unie van Utrecht van 1579 of de Acte van Verlatinghe van koning Philips II in 1581. Maar 1572 was terugkijkend het begin van een nieuw bewind in de Nederlanden onder leiding van de prins van Oranje, in naam nog als vertegenwoordiger van de koning, maar feitelijk als de leider van gewapend verzet en een nieuwe regering. Het was een markant moment, de moeite waard om bij stil te staan in het Nederland van vandaag.

42 gemeenten hebben daarom dit jaar op tal van plaatsen activiteiten georganiseerd om stil te staan bij een van de meest enerverende jaren uit hun geschiedenis, vol van spanning, gevechten, verraad en heroïek en daarmee tegelijk stil te staan bij de geboorte van Nederland. In het verleden was de herdenking van 1572 vaak onderwerp van discussie en strijd. Katholieken keken heel anders aan tegen de gebeurtenissen dan protestanten. Zij herinnerden zich niet zozeer de heldendaden maar de moordpartijen op geestelijken. De martelaren van Gorcum, de martelaren van Alkmaar, de martelaren van Roermond. Het feit dat gemeenten nu het voortouw hebben genomen betekent bijna per definitie dat we meer oog hebben voor plaatselijke verschillen. Roermond dat belegerd werd door het leger van Willem van Oranje kijkt anders naar dat jaar dan burgers van Den Briel of Haarlem. Maar ook gemeenten in de achterhoek kijken vanuit hun speciale geschiedenis naar het verleden. De opstand betekende vooral een burgeroorlog. Het thema kleurrijk dat gekozen is voor dit ontzet past daar zeer wel bij. Het was een bont gebeuren, waarin vriend en vijand soms nauwelijks te onderscheiden waren. Het was een kleurrijk jaar dat bol staat van lotswisselingen en kantelpunten. Alkmaar kijkt vanuit 1572 toen het zich aarzelend aansloot bij de opstand naar 1573, toen het na een even aarzelende herbevestiging van de keus voor de opstand, voor even het episch centrum werd van de strijd en toen Alkmaar Alkmaar begin en opmaat bleek van de victorie, symbool van moedig verzet en overwinning. Maar Alkmaar weet ook van de martelingen van geestelijken, van de wanhoop van boeren die hun land en oogst verloren zagen gaan.

Toen wij als samenwerkende gemeenten nadachten over de gebeurtenissen van toen hebben we dan ook gesproken over de betekenis nu. We realiseren ons dat de Nederlandse Opstand een nieuw land heeft opgeleverd, maar dat het in het begin alle trekken had van een burgeroorlog. Ja, de strijd was er een voor vrijheid en verdraagzaamheid in een tijd van opkomende vorstenmacht en religieuze onverdraagzaamheid. Met trots kun je daar naar terugkijken. Maar

tegelijk moet gezegd worden dat de werkelijkheid vaak anders was. Vervolging, geweld en oorlog baarden haat en moord en doodslag. Vervolgde geuzen hadden nog maar net de macht of ze vervolgden en doden zelf katholieke geestelijken. Vervolgden konden zo maar vervolgers worden. Een gruwelijke burgeroorlog verscherpte tegenstellingen. Van echte godsdienstvrijheid kwam ondanks de inspanningen van mensen als Willem van Oranje en Coornhert nog weinig terecht. 1572 was een strijd vol geweld en spanning. Het was het begin van het ontstaan van een staat waarin Oranje alleen met de grootste moeite de gewetensvrijheid kon veiligstellen. Nederland werd een land waar mensen niet meer vanwege hun geloof vervolgd werden. Je zou kunnen zeggen dat het nieuwe bewind het begin was van een zoektocht naar verbondenheid ondanks verscheidenheid, van vrijheid die samengaat met verdraagzaamheid voor de ander. Het áárzelende begin, zeker niet het éíndpunt.

De uiteindelijke nieuwe staat kende veel verscheidenheid en verdeeldheid. Voor de machtige stedelijke elite was de ware vrijheid wat anders dan voor velen van het gewone volk en de adel. De gewesten en de generaliteit stonden regelmatig op gespannen voet. Oranjegezinden en staatsgezinden en later patriotten stonden recht tegenover elkaar. Gereformeerden gaven vorm aan de publieke kerk, katholieken, doopsgezinden en Lutheranen werden verwezen naar de tweede of derde rang. Voor Joden was er relatief veel ruimte om naar hun eigen geloof te leven. De Republiek werd een wereldomspannende handelsnatie. Maar het land dat zich vrijvocht in Europa onderdrukte al spoedig elders vrijheid, op zoek naar handelsmonopolies en werd later één van de actoren van commerciële slavernij elders in de wereld.

Met al die kanttekeningen was de Nederlandse Republiek wel een land met meer verscheidenheid dan andere landen in Europa. Grote godsdienstige gemeenschappen leefden hoe dan ook vreedzaam samen. Maar ook de grote regionale verschillen hielden hun plaats in een verregaand gedecentraliseerd land. Iedere stad was in zekere zin een staatje op zich met veel vrijheden. Daarom was Nederland in zekere zin een kleurrijk land. Een land van grote verschillen, een land van minderheden, van veel vrijheid en daarom ook van veel noodgedwongen verdraagzaamheid. Maar van de nood hebben we een deugd gemaakt. Talloze vluchtelingen hebben hun weg gevonden naar de Republiek. Want vrijheid en welvaart en veiligheid trekt mensen aan. Toen en nu nog steeds. Niemand was in Nederland de grote baas, regeren betekende plooiën en compromissen sluiten.

Soms lijkt de geschiedenis ver weg. We leven in een andere tijd, een andere samenleving, een andere wereld. De moderne mens kijkt soms met verbazing naar de geschiedenis. Naar mensen die elkaar op leven en dood bevochten vanwege godsdienstige verschillen. Waar kwam al die onverdraagzaamheid vandaan? Wat deden Spanjaarden eigenlijk hier? Waarom al die wreedheid en het verschrikkelijke geweld. Een tijdje hebben we gedacht dat we als moderne en verlichte mensen die donkere periode achter ons hadden gelaten.

Maar voor een superioriteitsgevoel vanuit onze moderne tijd is weinig reden. De twintigste eeuw bracht meer onrecht en geweld en massamoord als de eeuwen ervoor. Volkerenmoord, systematische uitroeiing van een heel volk, vervolging van minderheden en andersdenkenden. En ook nu zien we angstwekkende voorbeelden van oorlog, onderdrukking, tirannie, polarisatie en radicalisering. Het politieke landschap in diverse landen wordt geteisterd door verdeeldheid en vijandschap. Sommigen vragen zich af of de democratie wel toekomst heeft in de wereld van vandaag. Ook in ons Nederland is verdraagzaamheid weer een thema geworden. De komst van de islam in ons land heeft spanningen opgeroepen en onverdraagzaamheid is terug, als het al ooit is weggeweest. Verdeeldheid, spanningen, polarisatie, verbale haatuitingen via sociale media. Nederlanders willen ook nu vrijheid, worstelen met verdraagzaamheid, ervaren verscheidenheid en hebben behoefte aan verbondenheid.

Wij willen in 2022 terugkijken naar 1572, naar die ongelofelijk spannende tijd dat ons land als zelfstandige staat begon. Naar de strijd en de tegenstellingen van toen. We herdenken, we vieren ook, we bezinnen ons op de strijd en de opgaven, het succes en het falen van toen en we bespreken de betekenis van de waarden die toen onderwerp van strijd en tegenspraak waren en die ons nu ook weer nadrukkelijk bezighouden. Wij willen als gemeenten dit jaar graag het gesprek voeren over vrijheid en de grenzen van de vrijheid, over de betekenis van de rechtstaat en de democratie, over samenleven in diversiteit en over een gezamenlijke identiteit.

Wat is er nodig om verdraagzaamheid weer te leren. Verdraagzaamheid die meer is dan onverschilligheid. Een diepe overtuiging dat de vrijheid die we koesteren voor onszelf en onze eigen opvattingen alleen kan bestaan als ook anderen die vrijheid hebben. Onze samenleving is kleurrijker en diverser dan ooit tevoren, in Alkmaar, in Nederland, in Europa. Het valt niet altijd mee met asielzoekers en arbeidsmigranten en leermigranten en gezinsvormers. Het valt

niet mee met andere godsdiensten die soms echt heel andere opvattingen dan wij gewend zijn. Het valt niet mee als groepen spot met wat hen heilig is niet verdragen. Het valt niet mee als er te weinig huizen zijn, als de prijzen stijgen, als het klimaat verandert. Samenleven in verscheidenheid vraagt om erkenning van de ander, om verbondenheid met elkaar, om afwijzen wat haaks staat op vrijheid en verdraagzaamheid. En Alkmaar wijst ons weer de weg. Anno nu loopt Alkmaar voorop met het huisvesten van statushouders.

De vraag kan opkomen of dit er wel de tijd naar is om te kijken naar gebeurtenissen van 450 jaar geleden.? Er is oorlog in Europa. Hebben we niet iets anders aan ons hoofd? Dat is maar hoe je het bekijkt. Want als je naar geschiedenis kijkt, kijk je met de situatie van je eigen tijd en de vragen van je eigen tijd in je achterhoofd. De geschiedenis herhaalt zich nooit hetzelfde. Maar als je kijkt naar je geschiedenis kijk je in zekere zin ook in een spiegel. Je herkent dingen, je interpreteert dingen vanuit je eigen denkkader. Je ziet analogieën en wordt geïnspireerd of voelt juist afstand, of zelfs weerstand.

De context van vandaag is oorlog in Europa. Vandaag strijdt Oekraïne tegen een overmacht om vrijheid en onafhankelijkheid te behouden en mensenrechten en democratie te beschermen en versterken. We herkennen de afschuwelijke werkelijkheid van de oorlog, de heftigheid van de strijd, de verschrikkelijke beelden van doden en gewonden en verwoesting. Het is heel anachronistisch om te directe parallellen te zien. Maar toch. De stromen vluchtelingen toen en nu, de zoektocht naar internationale hulp, de aarzelingen van andere landen die wel helpen, maar niet interveniëren. Het risico dat bevolkingsgroepen tegenover elkaar komen te staan, toen op basis van geloof, nu misschien op basis van taal. De rol van beeldvorming en propaganda. Geschiedenis en actualiteit liggen soms verrassend dicht bij elkaar. De context van vandaag is een dreigende klimaatcrisis, grote gevaren bedreigen ons. Er liggen uitdagingen genoeg.

De geschiedenis kan inspireren. Een hopeloze strijd kon toch gewonnen worden. Vlak voor het beleg van Alkmaar wilden velen het opgeven. Maar in navolging van Willem van Oranje werd weer moed gegrepen en de strijd aangegaan., Alkmaar hield stand. Alkmaar werd ontzet. We leven in een lastige tijd. Er zijn uitdagingen genoeg. Sommigen spreken over crisis op crisis. Maar vandaag wil ik even niet somberen of de moed verliezen. We leven in een van de meest welvarende en vrije samenlevingen uit de geschiedenis. Laten we moed vatten en vertrouwen hebben en ons laten inspireren door Willem van

Oranje en Alkmaar in 1573. We vieren vandaag ontzet, we vieren onze vrijheid, we vieren onze verscheidenheid, we koesteren verdraagzaamheid en we beleven verbondenheid in een kleurrijk Nederland en een kleurrijk Alkmaar. Zonder inspanning zal het niet gaan. Maar vandaag vieren we dat de aanhouder wint, de volhouder victorie blaast, ook in 2022.
